

Víra dělnictva

Martin Jemelka je ostravský historik, který se specializuje na dějiny průmyslu a studoval například život v hornických a dělnických koloniích. V badatelském projektu spolu s Jakubem Štofánkem zkoumal, jakou roli v životě dělníků a horníků hrálo náboženství. Výsledky nyní vydali v téměř 500stránkové publikaci *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů* s podtitulem *Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích 1918–1938* (Vydalo nakladatelství Academia, 1920). Kniha by měla zajímat nejen příslušníky naší církve, o níž je v ní často řeč, ale každého zvědavého člověka, který si potřebuje upřesnit obrázek o životě za první republiky. Běžně si myslíme, že dělníci tíhli spíše k levici a ateismu – i když horníci prý bývali docela zbožní, ve skutečnosti však spíše pověřiví. To byla ostatně i teze Marxe a Engelse, u nás komunistickým režimem do omrzení opakovaná. Jak to ale bylo s náboženskou vírou průmyslového dělnictva doopravdy? Naši badatelé pracovali s demografickými údaji, například operáty ze sčítání lidu, studovali archivní prameny, například policejní protokoly, četli farní a obecní kroniky, prohlíželi alba rodinných fotografií a zpovídali i pamětníky (druhou a třetí generaci pamětníků). Takto důkladně a všestranně toto téma dosud nikdo nezkoumal. Zatím jsme měli k dispozici jen několik málo sociologických šetření a nasmělé pokusy etnologů. Jak to tedy bylo? Byli dělníci zbožní, pobožní, pověřiví...? Anebo v ubíjející fabrické dřině a ve vřavě moderního městského života svou někdejší venkovskou víru opouštěli a církve a klerikály pokládali za spojence nenáviděné buržoazie a kapitalismu? Odpověď, již dává zde prezentovaná objemná publikace, je, jak už to bývá, složitá, a vlastně obojaká. Platilo to i to, často v těžko uvěřitelné kombinaci.

Sekularizace

Víme, že pokroky pozitivistické vědy a úspěchy s ní spojené techniky přispívaly k šíření takzvaného vědeckého, materialistického obrazu světa (světového názoru) a k vyhasínání potřeby duchovna (transcendence). Proces sekularizace, tedy zesvětšťování, odnáboženšťování, začal už v osvícenství, a možná už v reformační roztržce. Náboženství se odsouvalo z centra na okraj života společnosti, víra se přesouvala do nitra osobní zbožnosti. Církve na tento odklon od náboženství reagovaly podrážděně. Například katolická církev se zoufale pokoušela čelit rostoucímu dělnickému hnutí a šíření ateismu různými zákazy a klatbami, ale také sérií papežských encyklik, velmi dobře promyšlených dokumentů (od *Rerum novarum*, 1891, až po dokumenty papeže Jana Pavla II., vydané v letech 1981–1991). Z odporu vůči těmto antimodernistickým represím ostatně povstala i naše církev. Na ní ale vidíme, že se sice na jedné straně snažila být církví moderní, přiměřenou době, přizpůsobenou lidu této země, ale na druhé straně se nikdy nestala církví venkovskou, ale nebyla ani církví typicky dělnickou – přihlásily se k ní spíše městské nižší střední vrstvy. Avšak její zrod se odehrával v kulisách dramatických proměn doby, jejíž charakter určovalo právě dělnictvo. Naši badatelé ve své knize ale polemizují s dosud převládajícími teoriemi, jež poněkud naivně předpokládaly, že dělnická třída byla nositelem sekularizace. O dělnictvu v českých zemích v meziválečné době se rozhodně nedá tvrdit, že by bylo bezbožné, materialistické či proticírkevní.

Víra a nevíra ve stínu továrních komínů

Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)

české moderní dějiny ACADEMIA / MASARYKOVÝ ÚSTAV A ARCHIV AV ČR, V. V. I.

Martin Jemelka, Jakub Štofánek

Dělnictvo

Badatelé zvolili označení dělnictvo, což je přesnější socioekonomická kategorie, neboť zahrnuje i rodiny dělníků, penzisty, nezaměstnané, tedy celé dělnické prostředí. A zvolili specifickou metodu, kdy bádání soustředili na čtyři města – Ostravu, Kladno, Jablonec nad Nisou a Zlín. Ostrava (od roku 1924 Velká Ostrava) a Kladno byla typická města hornictví a kovoprůmyslu, Kladno převážně české a silně levicové, Ostrava etnicky smíšená a se silným podílem přistěhovalců. Jablonec nad Nisou bylo město německé a jeho sklářský průmysl byl rozdrobený do spousty továrniček ve městě i v přílehlém regionu. Zlín se za Bati stal „amerikánským“ městem. Jeho průmyslový rozvoj se nedá srovnat s ničím v tehdejší Československu. Budování města bylo cílevědomě řízeno z jednoho centra. Ale dělnická populace byla paradoxně především venkovského původu a velmi rychle se střídala a proměňovala, i navzdory tomu, že Baťa pro své zaměstnance budoval velmi promyšlená a moderní obydlí. Zlín se natolik liší svým průmyslem i obyvatelstvem, že slouží jako úběžník pro srovnávání. Církev československá se od počátku silně etablovala v Ostravě, ve Zlíně se jí to vlastně nepodařilo, na Kladně jen zčásti, v německém Jablonci se po válce prosadily jiné nekatolické církve.

Pohlédneme-li na náboženský vývoj naší první republiky prizmatem dělnictva, uvidíme jej jinak, než jak nám jej líčili historikové obecných i církevních dějin. Autoři nesledují primárně vývoj teologických nauk ani životy oficiálních představitelů církví či proměny jejich institucí. Nahlížejí do prostých domácností, věnují pozornost i ženám a dětem, reflektují velmi pestrou paletu názorových proudů, často okrajových a velmi protichůdných. V tom se liší od klasické historiografie, která je obvykle pragocentrická a soustřeďuje se na elity. České průmyslové dělnictvo v době meziválečné rozhodně nebylo nábožensky lhostejné, neutrální – naopak, projevoval se v něm silný zájem o náboženské otázky, a to v širokém spektru jejich podob, a projevoval se v něm i vážný zájem o hledání nové, adekvátní formy víry, zbožnosti, církve, a s ní spojené kultury a obecné duchovnosti. Zjištění autorů jsou rozporuplná, obtížně se interpretují. Ale to platí i o podobných výzkumech provedených v zahraničí, jichž se autoři dovolávají. Na jedné straně je skutečně patrný ústup náboženství z veřejných pozic, ale na druhé straně se víra a církevní příslušnost jeví jako kotva, jíž se vykořeněné dělnictvo zoufale drží v bouřích změn. Na jedné straně stále ještě politický klerikalismus institučních podob církví, na druhé straně ale spousta drobných náboženských, duchovních projektů vznikajících iniciativně zdola, autentických a důvěryhodných. Někde se sekularizace projevuje, někde ne. Skutečně roste bezvěrectví, početně, i aktivismem. Ale stejně tak posiluje tradicionalistický konzervatismus. Staré formy náboženství dosluhují, ale jiné se modernizují, a to zejména v průmyslových městech. Náboženství tedy rozhodně neustupuje, ale určitě se přizpůsobuje nové době.

Čtyři města

Badatele v dřívějších dobách překvapovalo, když statistiky konstatovaly, že v Ostravě, na Ostravsku sice do kostelů chodí už jen starší ženy, že vždy ale současně také nezanedbatelný počet mladších mužů, že se stále konaly křty a že prestiž církevních obřadů byla ve společnosti a v rodinách setrvale vysoká. Nedalo se to snadno vysvětlit, vzhledem k tomu, že od dělnictva se zbožnost neočekávala, a to tím spíše, že šlo o obyvatelstvo vytržené ze svého někdejšího prostředí. Předpokládalo se, že dělníci budou lnout k levici a radikálním směrům, včetně antiklerikálního ateismu. To se ale v masové míře nedělo.

Rozdílů jsou mezi Ostravou a Kladnem. Církev československá měla na Ostravsku silné zastoupení i mezi dělnictvem, což v jiných regionech neplatilo. Ještě v roce 1946 vypadala situace v českých zemích tehdejšího Československa takto: 63 % populace se hlásilo k Římskokatolické církvi, 15 % k Církvi československé, 8 % k Českobratrské církvi evangelické a 14 % se označilo za nevěřící (bez vyznání). Kladno

se ovšem statisticky jeví jako typická bašta levice a bezvěrectví. Zlín měl blíže k místním tradicím evangelickým. V Jablonci nad Nisou dominoval německý protestantismus a také starokatolicismus. V Ostravě se překvapivě daří početně sice okrajovému, ale jinak silně agilnímu hnutí spiritistů.

V meziválečné době víc než 40 % obyvatelstva pracovalo v průmyslu, z toho dvě třetiny byli tovární dělníci. Průmyslové dělnictvo tedy tvořilo nejvýznamnější sociální skupinu. Ve městech, jako byla třeba Ostrava, Kladno nebo Zlín, byl tento podíl ještě větší. A přesto právě ve městech, a to i v těch průmyslových, za první republiky vznikla řada pozoruhodných sakrálních staveb, mezi nimiž vynikaly moderní kostely Církve československé. Pozoruhodně pestrý byl i život spolků. V Kladně byla zaregistrována stovka spolků, z toho pětina náboženských. V Ostravě bylo takových spolků víc než tisíc! To svědčí o bohatě strukturovaném společenském životě. Náboženství bylo organizováno v pestré paletě menších spolků a organizací, propojených se sportem, zábavními a volnočasovými aktivitami, činnostmi kulturními i uměleckými, ale také ideovými a názorovými. Ve společenském životě, spolkovém a politickém i náboženském, bylo mnoho hašteření, planuly zde nacionalistické vášně a politické intriky. V těchto urputných půtkách se posilovaly národnostní a konfesní identity, které byly ale tehdy pro lidi velmi důležité. To všechno se ale dělo ve velmi liberální a tolerantní atmosféře demokratické společnosti, která byla kupodivu dědictvím po rozpadlé mnohonárodnostní monarchii. Pro mladý československý stát byly tyto vnitrosociální spory a různice, včetně těch náboženských, vroucím kotlem, v němž se ustavovala jeho politická a občanská kultura a identita. A přízně si, že tato identita byla zejména zpočátku silně protiřímsky vyladěná.

Statistika

Vedle většinové, dominantní Církve římskokatolické, jež pokračovala ve své nepřerušované tradici, vznikly nové početné lidové církve. Záhy se jako největší z nich prosadila Církev československá, druhá co do počtu byla Českobratrská církev evangelická, složená z 80 % kalvinistů a 20 % luteránů, převážně českých. Na Těšínsku se vyhranila silná Slezská evangelická církev augsburského vyznání (luterská) hovořící polským jazykem. A silné byly i evangelické církve německého jazyka. Početně se rozrostla i Církev pravoslavná, a to i vnitřní misí, nejen přistěhovalcům z východních oblastí. V německých jazykových oblastech sílila i Církev starokatolická. Úspěchy slavily i menší protestantské denominace opírající se o své vzory v Anglii a Americe a nápadné užitím moderních misijních metod (metodisté, adventisté, Armáda spásy, Svědkové Jehovovi a další). Na Slovensku byla situace značně odlišná, mnohem silnější tam byla Církev pravoslavná, Řeckokatolická církev i obě církve evangelické.

V roce 1910 ve sčítání obyvatel uvedlo 96 % populace českých zemí, že jsou katolíci. Ve sčítání v roce 1930 to bylo už jen 71 %, v Praze dokonce jen 55 %. Z Římskokatolické církve oficiálně vystoupilo víc než 1,3 milionu lidí. Nápadné bylo výstupové hnutí v řadách inteligence a úřednictva. V Radvanicích k Církvi československé zpočátku přistoupilo 72 % obyvatel obce, z toho 70 % byli dělníci. V Michálkovicích to bylo 68 % obyvatel. Po několika letech se ovšem někteří do katolické církve vrátili, takže v Radvanicích už bylo jen 63 % čechoslováků a v Michálkovicích 46 %.

Ke spektru náboženských spolků, hnutí a směrů je třeba přičíst i bezvěrce, tedy programové ateisty, stoupence osvícenské kritiky všeho náboženského tmářství. Četné organizace bezvěrců (ateistů) sdružovaly desetitisíce členů a dávaly o sobě vědět kampaněmi proti klerikalismu, ale také pozitivní angažovaností v boji proti alkoholismu a kouření a propagací kremačního hnutí a sekularizace školství. Vedle nich existovala Volná myšlenka, která hlásala mírný ateismus, spíše však názorový liberalismus, a měla blízko k obecnému humanismu. A paletu dokreslují i spiritisté, velmi silní v Radvanicích, jejichž osudy

jsou natolik zajímavé, že by bylo záhodno se s nimi blíže seznámit. Už proto, že těsně sousedili s centrem, z něhož se šířila i Církev československá, s níž sdíleli stejné sociální a kulturní prostředí.

Specifika Církve československé

Knihy dospívá mimo jiné k závěru, že není tak docela pravda, co se dosud soudilo – že Církev československá oslovila převážně úřednictvo a učitelstvo a rovněž že Českobratrská církev evangelická byla složená převážně z příslušníků středních vrstev. Ukázalo se, že na Kladensku Církev československá měla výrazný úspěch i mezi dělníky. Na Ostravsku ovšem překvapivě ne tak výrazný. Rovněž se prokázalo, že dělníci zdaleka nebyli přívrženci ateismu, mnohem víc, než bychom si mysleli, tíhli k různým heterodoxním skupinám na okrajích náboženského spektra. Pokud se na věc podíváme z hlediska náboženských organizací, je možno říct, že právě Církev československá výrazně uspěla zejména v dělnickém prostředí. Uspěla zde ovšem i všelijaká bizarní uskupení, jako byli bezvěrci, Volná myšlenka či spiritisté. A ve velkých průmyslových centrech si poměrně dobře vedli i adventisté, baptisté, metodisté a unitáři.

Specifikem Církve československé bylo, že ve svých modernizačních snahách podpořila pohřeb žehem, který katolíci stále vehementně odmítali. V podpoře kremačního hnutí se církev spojila s Volnou myšlenkou a řadou dalších aktivistických organizací a spolků. Byl to dobrý krok, zejména když mladá církev začala zakládat urnová pohřebiště a kolumbária v areálu svých sborů. Tím výrazně pomohla veřejné osvětě, takže se Československo už v meziválečné době stalo světovým předvojem tohoto moderního způsobu pohřbívání.

Další zajímavý poznatek, který pro nás z knihy plyne, se týká oslav Husova svátku. Oslavy, které k 6. červenci Církev československá pořádala, byly za první republiky pojímány jako události celospolečenského významu, jichž se účastnila široká část spektra občanských organizací, včetně třeba i levicových nebo bezvěreckých. Oslavy svátku Mistra Jana Husa tak měly přímo státoprvní charakter.

Náboženská revoluce

Vzrušená atmosféra doznívajících traumat Velké války a euforie z vzniku Československa se projevila skutečnou náboženskou revolucí, jež vrcholila vznikem Církve československé. Odpor vůči katolicismu a klerikalismu jako symbolům staré prohnílé monarchie byl značný a procházel celou společností, podporován ostatně i Masarykem. Došlo na kácení soch a pomníků (nejen na Staroměstském náměstí v Praze), drancování kostelů a hřbitovů i vraždy farářů. Boje o kostely mezi katolíky a čechoslováky v Radvanicích a Michálkovicích vešly do kronik a do dějin. Výsledek této náboženské revoluce, při němž došlo k masivnímu přesunu obyvatelstva mezi konfesemi, se plně potvrdil ve sčítání obyvatel v roce 1930. Přestupové hnutí se týkalo významně právě dělnictva. Důvody byly ovšem složité – i národní a politické, a také společenské. Člověk, který měnil formální příslušnost ke konfesi, se tím vůči někomu a něčemu ve svém prostředí vymezoval a současně se k někomu a něčemu přidružoval. Nešlo vždy jen o otázky věrouky a zbožnosti. Šlo vždy i o kolektivní identitu pospolitostí, v nichž daný jedinec a jeho rodina žili. Právě sčítání obyvatel v roce 1930 výrazně urychlilo matrikové změny. Předcházely mu propagační kampaně vybízející k výstupům z církve, vedené bezvěreckými a levicovými organizacemi, stejně jako misijní agitace mladých církví lákající nové příslušníky. Výrazný podíl obyvatel se tehdy přihlásil k nové kategorii osob bez vyznání. Být bez vyznání se před válkou jevilo jako společensky nepřijatelné. Ještě ve sčítání obyvatel v roce 1921 byl podíl ateistů statisticky bezvýznamný. Průmyslové dělnictvo se tedy na přepsání konfesní mapy podílelo aktivněji než jiné skupiny populace. Pravda ale taky je, že katolická církev se v novém státě postupně zkonsolidovala, což nápadně demonstrovala svatováclavskými oslavami v roce 1929, a od té doby se do ní opět vraceli mnozí, kteří vystoupili nebo přestoupili do Církve československé. Ná-

padný odliv čechoslováků zpět do katolických farností byl patrný i v Radvanicích a Michálkovicích. Potvrzuje se tak, že změna církevní příslušnosti nebyla v mnoha případech výsledkem skutečného náboženského obrácení. Konfesní identita nové Církve československé byla zkrátka slabá. Znamená to ale také, že lidé v prudce se měnících poměrech svou identitu hledali, a pokud ji nalézali, často se ukázala jako labilní. Málokdy tedy šlo o skutečnou hlubokou vnitřní konverzi, přestupové hnutí (interkonfesní mobilita) bylo spíše produktem masového, konjunkturálního a politického účtování s minulostí, jejímž symbolem bylo právě institucionalizované náboženství. Autoři publikace ovšem polemizují s názorem, že zejména Církev československá byla názorově neukotvená, teologicky amorfní a své členy nalákala jen na nacionální a antiklerikální propagandu.

Samozřejmě že výzkumy potvrzují statisticky vyšší religiozitu žen. Ale neznamená to, že by ženy věřily setrvačně, tradicionalisticky. Mnohé indicie svědčí o tom, že svou konfesní příslušnost bedlivě zvažovaly a nerozhodovaly se o případném přestupu snadno a rychle. Emancipace žen pronikala do církevního prostředí velmi pomalu (jako první z církví prosadila svěcení žen duchovních Církve československá v roce 1947). „Obdobou katolického celibátu duchovních, který do vztahu se ženami vnášel trvalou tenzi, byla v protestantském prostředí chronická pruderie, která bránila plnohodnotnému veřejnému angažování žen.“ (str. 316)

Metody pastorače

Jedna z kapitol se zabývá problémem pastorače v městském a převážně dělnickém prostředí. Šlo o rychle rostoucí farnosti s desítkami členů, kde ani několik duchovních nedokázalo náležitě pečovat o duchovní život všech farníků. Anonymita, masovost, rutinní provoz obřadů – to vše vyprazdňuje život farních společenství, jak býval znám z vesnic a menších měst. To je známá bolest moderní doby, kterou znají všechny církve už od počátku 19. století. S kontaktními pastoračními metodami proto uspěli aktivisté menších protestantských církví. Větší církve jen pomalu a neochotně přistupovaly k využití nových médií, jako byl tisk, rozhlas, film, „světelné obrazy“ (diapozitivy) nebo používání zesilovačů a amplionů.

Církev československá neměla primárně blízko k levicovým ideologiím, i když sociální otázky v programu měla. Ale ze statistik plyne, že většina československých a českobratrských duchovních v meziválečném období volila sociální nebo národní demokracii. Někteří mladší duchovní dokonce koketovali s marxistickým socialismem. Z venkovského nebo dělnického prostředí pocházeli spíše katoličtí duchovní. Českoslovenští byli spíše z nižších středních vrstev, českobratrští pak z ještě vyšší společenské příčky. Nicméně prostředí průmyslových měst a život dělnictva mohli dobře znát a teoreticky měli vědět, jak v něm adekvátně pastoračně působit.

Pozoruhodná je kapitola o kolportáži církevního tisku. Tiskové médium už dávno nebylo nové, ale přesto si na moderní formy tiskovin církve a náboženské instituce těžko zvykaly. Právě popularizační tiskoviny měly značný dopad i do nejnižších společenských vrstev – jak na odlehlý venkov, tak do anonymity přelidněných měst. Často to byly právě menšinové a angloamerickým prostředím inspirované organizace, které médium tisku velmi efektivně využívaly. V podstatě ale uplatňovaly metody známé z reklamy a marketingu, jako byly tehdy technické novinky – film, rozhlas, diapozitivy, ampliony, ale také plakátovací kampaně a inzeráty v novinách a časopisech.

Spiritisté

Neuškodí, když si člověk uvědomí, v jakém náboženském susedství se odehrávaly střety hlavních konfesí. V meziválečném období v našich městech intenzivně působily misie metodistů, adventistů, Armády spásy i Svědků Jehovových. V Ostravě byli velmi agilní spiritisté. Jak spiritistické spolky, tak některé okra-

jové části bezvěreckého spektra vnášely do našeho prostoru i inspirace orientálními náboženskými a filosofickými soustavami. Eklektické tendence podobné snahám teosofických, esoterických a okultních hnutí rezonovaly ve značné části veřejnosti, dokonce i v dělnických vrstvách. V těchto hnutích se zvláště intenzivně propagovalo vegetariánství a zdravý životní styl, abstinence od alkoholu a tabáku, prosazovala se emancipace žen a podporovalo zakládání výrobních, stavebních a spotřebních družstev. Pokrokové myšlenky často související s požadavky radikálních sociálních reforem měly sugestivní dopad na širokou veřejnost a oslovovaly zejména ženy.

V Radvanicích se členská základna a širší okruh sympatizantů Církve československé personálně hodně prolínala se spiritistickým spolkem Bratrství, který zde měl své centrum. Zdálo se, že k sobě měli i názorově blízko. To ovšem platilo i o levici a jiných pokrokářských ideologiích. Musíme totiž, ač třeba neradi, připustit, že to, co tak mnozí v oněch letech toužebně hledali, bylo často křesťanství, ale bez Krista, bylo náboženství, ale bez Boha. A to jim možná částečně nabízela Církev československá, která, jak se ostatně dodnes traduje, byla jen přestupní stanicí od konfesní příslušnosti k bezvěrectví.

Charita a sociální práce

Popsány jsou i počátky systematické sociální práce, jež doplňovala tradiční charitu, a měla být vlastně její prevencí. V tom měly teoretické jasno velké nekatolické církve, ale v praxi jen pomalu klopýtaly. Agilnější byly menší spolky, jako Armáda spásy, YMCA nebo salesiáni Dona Bosca v Ostravě. Odbory sociální práce existovaly sice takřka ve všech náboženských obcích Církve československé, ale v praktické činnosti selhávaly, jejich činnost byla velmi neefektivní a zašly často na úbytě personální a finanční. Ani charitní a diakonická činnost nebyla nijak rozsáhlá, omezila se na občasně sbírky šatstva, organizování nadílek a distribuci potravinové pomoci. Pozoruhodné byly spíše aktivity menších spolků, které postupně vedly k trvalejší podpoře vzniku speciálních ozdraven, poraden v boji proti kouření a alkoholismu, zakládání útulků pro ohrožené sociální skupiny, pořádání ozdravných táborů apod. Ani u katolíků to nebylo nijak slavné, chyběla systematičnost, promyšlená organizace, propojení různých forem financování. Byly velké rozdíly mezi jednotlivými farnostmi, často vše záleželo na osobní aktivitě duchovního nebo skupiny agilních věřících. Mnohem efektivnější v této oblasti bylo zakládání různých spolků a podpůrných organizací, odborů, často v součinnosti s politickými stranami a nenáboženskými organizacemi.

Jaké závěry z tohoto výzkumu tedy plynou?

Sama válečná zkušenost měla v řadách dělnictva paradoxní dopad. Na jedné straně vedla k naprostému odmítnutí náboženské víry a praxe. Ale současně zkušenost ze zákopů mohla víru i posilovat a dávat jí nový existenciální rozměr.

„Průmyslové dělnictvo bylo rozhodně tou částí meziválečné společnosti v českých zemích, která živě a se zájmem reagovala na výzvy poválečné náboženské revoluce, aktivně se jí účastnila, a to nejen prostřednictvím výstupového a přestupového hnutí, a profitovala z náboženské změny v časech zvýšené interkonfesijní mobility.“ (str. 413)

„Naše publikace zřetelně poukázala na skutečnost, že nelze podceňovat rozhodnutí průmyslového dělnictva ponechat si alespoň formální konfesní příslušnost. Byla totiž jedním z faktorů individuální a kolektivní identity, poutem s rodinnými, profesními a lokálními tradicemi a jejich reprezentanty a v neposlední řadě i pilířem sociální stability a požadované sociální konformity.“ (str. 413)

„Meziválečné konfesní legislativě československého státu, která zdědila velmi tolerantní přístup k náboženským společnostem a jejich právnímu postavení z dob habsburské monarchie, vděčíme za konfesně velmi heterogenní a ostře konkurenční prostředí, v němž náboženské společnosti bez ohledu na

geografický a kulturní původ a tradice soupeřily o duše dělníků a podporu státu. Nic nenasvědčuje tomu, že by se dělnictvo v názorové a institucionální nabídce a národnostních preferencích náboženských společností neorientovalo, právě naopak. Dělnictvo spolehlivě rozlišovalo mezi masovými lidovými církvemi s jejich členitou infrastrukturou a širokou škálou sociálních, vzdělávacích a volnočasových zařízení a novými, často misijně působícími náboženskými společnostmi, které vnášely do náboženského a každodenního života řadu integračních, emancipačních a modernizačních impulzů, včetně konzumních forem trávení mimopracovního času.“ (str. 413)

Dělnictvo oceňovalo neformální religiozitu uskutečňovanou v mateřském jazyce, vytvářející prostor pro osobní angažovanost. Dělnické prostředí bylo alergické na tradiční pastorační nešvary a na spojení trůnu a oltáře, symbol starého režimu. Oživení religiozity na půdě lidových, masových církví bylo zpravidla způsobeno jen osobními dispozicemi konkrétního duchovního. Pokud dobře znal dělnické prostředí, orientoval se v dobových složitých poměrech a konfliktech národnostních a kulturních, dokázal i dělníky k církvi přitáhnout.

Co odpovídalo dělnické mentalitě a religiozitě, byly například slavnosti a poutě, u katolíků zejména Barbora, Florián, Prokop, u nekatolíků Hus. Jako pro dělníky optimálně vyladěný program se autorům publikace jeví moderní metody ostravských salesiánů Dona Bosca.

Kupodivu k výuce náboženství ve školách mělo dělnictvo jen vlažný vztah. Je známo, že mnoho případů odklonu od katolické církve bylo způsobeno špatnými zkušenostmi se školní výukou náboženství. Duchovní a katecheti to často neuměli a nedostatek pedagogického talentu nahrazovali autoritářskými praktikami, ukazovátko zaměnili za rákosku.

Dělníci od duchovních očekávali rezervovaný postoj vůči státu a politickým a ekonomickým elitám, stejně jako vůči turbulencím rozporuplného vývoje tržního kapitalismu. Ale naopak vyžadovali cit pro sociální otázky, sociální empatii a solidaritu, zejména v době hospodářské krize. Církev ovšem zpravidla odmítala teorie třídního konfliktu i radikální ideologie a důsledně hájily princip soukromého vlastnictví.

Proletářská chudoba byla totiž jak bezprostředně po válce, tak v době hospodářské krize bolestivě patrná a církev ji nemohly ignorovat. Horší to bylo s nacionalismem. S tím si církev moc neporadily, naopak často zůstávaly pevně vězet ve svých etnických a jazykových hranicích a nacionalismus využívaly k mobilizaci svého členstva.

Kupodivu se církev ani ve 30. letech, kdy už politická scéna byla jasně profilovaná, neproviňovaly nepatřičnou kolaborací s politickými stranami a elitami. Naopak – politika se v té době sakralizovala: nastupující fašismus, nacismus a komunismus měly nepokryté paranáboženské ambice.

Za první republiky bylo náboženství ve veřejném životě všudypřítomné, a to přesto, že republikánský stát se choval neutrálně a tolerantně, jen zpočátku se konstitoval kritikou klerikalismu a církevní symboliky habsburské monarchie. Nově vzniklé církve se rychle zabydlovaly ve společnosti, budovaly svou infrastrukturu, stavěly pozoruhodné sakrální objekty, užívaly moderních médií a technologií, což široké veřejnosti muselo připadat sympatické, protože to bylo moderní. Současně ale na všechno náboženské halasně útočila bezvěrecká agitace, povzbuzovaná i alternativními spirituálními nabídkami. Zajímavou výjimkou jsou spiritisté s jejich esoterickou výbavou, kteří měli překvapivě velkou odezvu mezi dělnictvem, a to nejen ve zkoumaných městech.

Autoři sami shrnují závěry svého výzkumu takto:

„Všestranné aktivity a všudypřítomný vliv lidových církví, ambiciózní misijní plány nových náboženských společností a názorová pestrost agilních bezvěreckých a heterodoxních skupin a skupinek svědčí o neutuchajícím významu náboženství v prostředí meziválečného průmyslového dělnictva v českých zemích. Politizace a depolitizace náboženství, privatizace jeho rituálů a náboženských obsahů a sociální

angažování náboženských společností byly frekventovanými tématy expertních rozprav na nejvyšších politických či církevních úrovních, ale i častými tématy dělnické každodennosti napříč politickými stranami a konfesními tábory. Dělnictvo se v těchto diskusích projevilo jako aktivní, ale názorově značně ambivalentní aktér. Bez výuky náboženství, církevních rituálů a konfesních identit si dokázal představit život v meziválečných českých zemích jen zlomek dělnictva. Ale i třídě uvědomělí dělníci, kteří ze své příslušnosti k dělnické třídě vyvozovali svou příslušnost k bezvěreckému táboru, hledali v politických náboženstvích a paranáboženských rituálech bezvěreckých organizací nové náboženství. Víra a nevíra byly totiž mezi světovými válkami stále nedílnou součástí lidských životů, a to i pro průmyslové dělníky, jejichž pohled na institucionální náboženství byl velmi kritický, náboženská praxe neoddělitelná od sociální angažovanosti a třídní boj na tomto světě nejednou zaměnitelný za Boží spravedlnost na věčnosti.“ (str. 418)

Poučení

Co bychom si z této publikace, která by neměla chybět v našich farních knihovnách, mohli vzít jako poučení a radu do přítomnosti?

Paradigma sekularizace se odborníkům jeví už jako neudržitelné. Knihy, jako je i tato, právě teorii sekularizace přepisují.

Jaké tedy poučení, jaká rada? Dělnictvo už dnes neexistuje, stejně jako už dávno předtím vymizeli rolníci. Kterou společenskou skupinu by tedy církve rády oslovily? A jaké prostředky k tomu chtějí užít? Tehdy se církvím modernizace částečně vyplatila, ale přesto neudržely krok s dobovými proměnami, a zatímco přešlapovaly na místě, rychlík společnosti jim ujel. Ve srovnání s meziválečnou situací dnes náboženství hraje ve společnosti minimální roli a konfesní identity už nikoho nezajímají, dokonce ani v roce sčítání lidu. Přesto jak detailní průzkumy religiozity a spirituality, tak i náš prostý laický pohled nás jasně přesvědčují, že dnešní lidé nejsou ani vyhranění bezvěrci někdejšího typu, ale ani konfesně vymezení a uvědomělí vyznavači tradičních podob náboženství. Hledači, jednoroční dobrovolníci a občasníci, něcoisté, či jak ještě jim říkáme, disponují fluidní, vakantní a promiskuitní religiozitou, která ve vypjatých životních situacích ožívá, ale jelikož nemá předpřipravené formy, bez účinku zase vyhasíná. Jako amatérští samozásobitelé uspokojují své netriviální spirituální potřeby paběrkováním eklektických ezokýčů na duchovním tržišti. Neměli bychom se jim smát, ani jimi pohrdat, a už vůbec ne je odepsat. Nová teorie religiozity a spirituality už tomuto stavu neříká sekularizace. Naopak ho pokládá za další vývojovou fázi náboženství. Chcete jim něco nabídnout? To bychom se ale museli o nich a od nich nejdříve něco dozvědět.

Vladimír Šiler, duben 2021

Pro zájemce:

JEMELKA, Martin. „Bratrství a Život. Ostravská spiritistická scéna, její sociální zázemí a (nad)regionální kontakty (1918–1951).“ *Studia theologica* 20, č. 1, jaro 2018.

Dostupné zde: [10.5507/sth.2018.006](https://www.studiatheologica.eu/pdfs/sth/2018/01/03.pdf)

nebo zde: <https://www.studiatheologica.eu/pdfs/sth/2018/01/03.pdf>